

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Шинтилед-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 124
(18244)

2012 чылдың
октябрь 25,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Көдээ ажил-агыйның болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүн ажилдакчызының хүнү-биле!

Байыр чедиришкүннери

хүндүлүг коллегалар,
м өнүктүр!

Көдээ ажил-агыйның бол-
болбаазырадылга үлетпү-
ажылдакчызының хүнү-
силерге Тыва Республика-
Көдээ ажил-агый болгаш
ямызының болгаш
өмүнээмден чүректин
байыр чедирип тур

челеп четпес буянын-даа
аажок улуг күштү негээр
ды черде кылып турар
Силерде дыштаныр хүн
эртенден кезээге чедир
бүдүрүп турар силер,
дээрге чер-биле ажилдаар
хлеви амданыг болур
чугаалап турар болгай.
ажы кижы кыска чапсарда
келир үедеги дүжүдүнүн
бодоп, төрөөн суурунун

ажыл-амыдыралы дээш сагыш
човап орат.

Аграр ажилдакчыларының
күш-ажылының түңнелдери
агаар-бойдустан дыка хамаар-
жыр. Ол кижилерге эвээш эвес
шылгалданы онааштырып турар.
2012 чылдың чайгы үези Ты-
ваның-даа, Россияның-даа хову-
шөлдерде болгаш фермаларда
көдээ ишчилеринге чийк эвес
болган. Ынчалза-даа ботка
бүзүрел, бергелерге торулбайн,
ажылдап шыдаар арга-мерге-
жил эки түңнелдерни көргүскен.
Тараажылар багай эвес дүжүттү
алган, 12,3 муң тонна тарааны
бастырган, ногаажылар 38,2
муң тонна картофельди, 6,2 муң
тонна ногааны алган. Эрткен
чылдаазы-биле деңнээрге,
мыйыстыг бода малдың баш
саны 4,3 хуу, ооң иштинде инек-

тин — 3,4 хуу, чылгының — 7,7
хуу, куштун — 4,2 хуу өскен.

Көдээ ажил-агый продукция-
зының хемчээли бүгү ажил-
агыйларга бо чылдың январь-
сентябрь айларда күштүг болуп
турар өртектер езугаар 2857,4
млн. рубль болган азы эрткен
чылдың бо үезинге деңнээрге,
115,5 хуу четкен. Бо чедишкин-
нерге доктаавас ужуруг бис.
Мурнувуста мал кыштаглаашкы-
ны деп улуг болгаш харыы-
салгалыг ажил бар. Бо чугула
ужур-дузалыг ажилды чогу-
чалыг күүседиринге муниципал-
дыг эрге-чагыргаларның идеп-
кейлиг киржиринге бүзүредим.

Силерге быжыг кадыкшыл-
ды, сагыш-сеткилдин сергек
болурун, планныңарны амы-
дыралга боттандыраарыңа улуг
күштү, чаагай чүүлдерни болгаш

бүгү-ле эки чүүлдерни күзедим!
Хүндүктел-биле

Тыва Республиканың
көдээ ажил-агый болгаш
аьш-чем сайыды С.Х.
МОНГУШ.

Кежик-чолдуг болуңар, кө-
дээниң ишчилери!

База бир көдээ ажил-агый
чылы төнүп тур — дүжүт ажаат-
тыңган, мал чеми белеткет-
тинген.

Бо чыл нарын болган, каң-
даашкыннар болгаш бойдустан
өске-даа аажылаалдары тургу-
лаан. Ынчалза-даа күрүне
деткимчезинин, кижилеринин
бедик мергежилинин, хуу
харыысалгалыының болгаш
бодунун херээнге шынчы
чоруунун ачызында бергелер
ажып эртинген.

Көдээ ишчинин күш-ажылы
ханы хүндүктелге болгаш
шаңнал-макталга төлептиг.

Эргим чаңгыс чер-чурттуг-
ларым! Мурнувуста бергелер
хөй, ынчалза-даа көдээниң
ишчилери кандыг-даа берге-
лерни ажып эртип шыдаар
дээрзинге бүзүрээр бис! Си-
лерниң маадырлыг күш-ажы-
лыңар, шыдамыккай болгаш
чүге-даа торулбас чорууңар
дээш сеткиливис ханызыңдан
өөрүп четтирдивис! Силерге
болгаш силерниң чоок кижиле-
ринерге эки чүүлдерни база
аас-кежин күзедивис!

Тыва Республиканың
Көдээ ажил-агый болгаш
аьш-чем ямызының чанында
хоочуннар чөвүлелин
даргазы Б.С. СЕДЕЙ.

КӨДЭЭНИ АЙЗЫРАДЫ- РЫ-БИЛЕ

2020 чылга чедир Россия
Федерациясында көдээ де-
вискээрлерни сайзырады-
ның концепциязы ажил-
кылдынган, ону күүседир
рулга-биле республикада
дээс девискээрлерни сай-
радырының концепциязын
лээп алган.

ваның Чазааның ээлчеглиг
ага ону чугаалажып турда,
черни турум сайзырадыры
республиканың стратегтиг
таларының бирээзи болур,
регионунуң аьш-чем талазы-
айыыл чок чоруу хандыр-
экономиканың чижилгеге
аргазы улгадыр болгаш
тыларның чаагай чоруунун
бедир деп демдеглээн.

республиканың көдээ чүрт-
тыг черлеринге 120,4 муң
метр чуртталга шөлү
алга кирер, ооң иштинде
өг-бүлелерге болгаш спе-
терге — 76,47 муң дөрбелчин
240 болгаш 280 уруглар
ир ийи школаны тудары,
шер-акушер пунктуларын
ры, көдээ суурларны туда-
болгаш чаагайжыдарының
телевизор күүседир
турар. Чурттакчыларның
рал деңнелин бедидеринче
ан эгелээшкннерни гран-
биле деткиир сорулга
тан.

Тываның көдээ девискээрле-
ринде 144,5 муң кижы чурттап ту-
рар, ол дээрге республиканың
ниити чурттакчыларының 46,9
хуузу. 2003 чылдан 2011 чылга
чедир 145,19 муң дөрбелчин метр
чуртталга шөлүн ажылгалга кири-
ген, ооң түңнелинде 2293 көдээ
чурттакчылар амыдырал байдалын
экижиктен.

Көдээ девискээрлерниң турум
сайзыралын чедип алыры-биле
суурларны хөгжүдеринин мунци-
палдыг программаларын ажил-
дап кылып херек. Маңаа тус чер
бот-башкарылга органның
ролю аажок улуг болур. Ынчангаш
бедик мергежилдик чорукту болгаш
кижилер-биле ажилдап билирин
муниципалдыг деңнелдин удур-
тукчуларын Тываның Баштыңы
Шолбан Кара-оол негээн.

ЯРМАРКА... ЯРМАРКА...

Дыштаныр хүннерде рес-
публиканың найысылалыңа
эртип турар көдээ ажил-агый
ярмаркаларның баштайгы
түңнелдерин Тываның Көдээ
ажыл-агый болгаш аьш-чем
ямызы үндүрген.

Бо чылдың июль 23-те октябрь
20-ге чедир суббота санында эртип
турар ярмаркаларга кирген акша 58
миллион 270 муң рубль четкен. Ол
дээрге эрткен чылдарның көргү-
зүлгүлүгүндөн аажок бедик болуп

турар дээрзин ямының ажил-
дакчылары демдеглээн. Киржикчи-
лерниң саны база өскөн — 60 кижы
турганындан 176 кижы четкен. Дөрт
айның дургузунда Кызыл хоорайга
эйти болгаш этт продуктуларын
253,4 тоннаны (2011 чылда — 78
тоннаны), сүт болгаш сүт продук-
циязын — 34,4 тоннаны (2011 чылда
— 23 тоннаны), ногааны — 32,1 тон-
наны (2011 чылда — 28 тоннаны),
балыкты — 6,9 тоннаны (2011 чылда
— 4,3 тоннаны), картофельди — 106
тоннаны (2011 чылда — 69 тоннаны)
саткан.

Чаа бүдүрген продукцияны
найысылалдың чурттакчыларыңа
ярмарканың 176 киржикчизи са-
налдап турар, оларның иштинде 80
кижи — хуу дузалал ажил-агыйның
ээлери, 60 фермер, көдээ ажил-
агыйның 4 организациязының тө-
лээлери, аьш-чемниң болгаш бол-
баазырадылганың 17 бүдүрүлгези-
ниң ажилдакчылары, 10 сайгар-
лыкчы бар.

Чайгы үеде ярмаркага садыг-
лаашкынны Кызыл, Таңды, Би-
Хем, Чеди-Хөл, Чөөн-Хемчик, Улуг-
Хем, Эрзин, Каа-Хем, Өвүр, Сүт-
Хөл, Тес-Хем, Барыын-Хемчик
кожууннарның төлээлери дыка
идепкейлиг чорутканнар.

Бо чылдың сөөлгү ярмарказы
ам келир субботада эртер ужуруг
турган. Ынчалза-даа ажилды улам-
чылаарын садыгчылар-даа, садып
алыкчылар-даа күзеп турар, чүге
дээрге чаа бүдүрген продукцияны
чийк өртект-биле садып алырындан
кым ойталаар боор. "Субботаның
садыглаашкынның" декабрь 1-ге че-
дир узадырының дугайында са-
налдар Көдээ ажил-агый ямы-
зыңа хөйү-биле кирген. Оон тур-
жук чүгле субботада эвес, вос-
кресеньеде-даа садыглаарын
уламчылаар күзелдин садыгчылар
илередиң турар. Ярмарканың
хуусаазын узадырының дугайында
айтырыгны чоокку хүннерде
шиитпирлээр.

ТАРАА АЖААЛДАЗЫ ДООСТУП ТУРАР

Республиканың Сүт-Хөл
болгаш Би-Хем кожууннар-
ның 100 хире гектар шөлдүн
тараазын ажаары арткан, а
өске черлерде агаар-бой-
дустун нарын байдалдары
турза-даа, дүжүт ажаалдазы
доозулган.

Бо чылдың октябрь 22-нин
медээзи-биле, 14,05 муң гектар
черге дүжүт ажаалдазы доозулган,
ол дээрге ниити шөлдүн 99 хуузу-
дур. Хову-шөлдерден 12,4 муң
тонна тарааны, ооң иштинде 5,1
муң тонна кызыл-тасты, 1,7 муң
тонна ак-тарааны, 5,6 муң тонна
суланы алган. Ниитизи-биле
республикага бир гадан 8,9 центнер
дүжүттү алган.

Тараа дүжүдүн алыр талазы-
биле эң эки көргүзүлгүлери Каа-Хем
болгаш Сүт-Хөл кожууннарның
ишчилери чедип алганнар, олар бир
гектардан 10,5 болгаш 10,0 центнер
тарааны тус-туста алганнар.

Тываның тараажыларынга бо
чыл шыңгыы шылгалданы онааган
деп, республиканың көдээ ажил-
агый болгаш аьш-чем сайыды
Самойлов Монгуш чугаалап турар.
Каңдаашкынның уржуундан 6085,7
га тараа шөлдөрүн үндүр бижири

ужурга таварышкан. Орайтадыр,
августа эгелээн чаьс тараа ажаал-
дазынга шаптыктап турган. Ын-
чалза-даа көдээниң ишчилери багай
эвес дүжүттү алганнар.

БАСЕЙННЕР, ФУТБОЛ ШӨЛДЕРИ НЕМЕЖИР

Келир чылын республи-
кага чаа бассейнерниң,
футбол шөлдөрүнүн болгаш
күш-культура-кадыкшылга
комплексстеринин тудуу
эгелээр.

2013 чылда Тывага спорт
объектилерин тударыңа феде-
ралдыг бюджеттен бюджет акша-
ландырышының камгалаарының
талазы-биле ажилдың түңнелин
республиканың аныяктар болгаш
спорт херектеринин талазы-биле
сайыды Уран-кыс Ондар дыңнат-
кан. Кириген бөлүк документилер-
биле Россияның Спорт ямызыңа
танышкан соонда 2013 чылда Ак-
Довурак хоорайга эжиндиришкн
бассейнинин, Сарыг-Сеп суурга
күш-культура-кадыкшылга ком-
плекзинин, Бай-Тайга кожуунга
кылымал карттыг футбол шөлүнүн
тудугларыңа акшаландырыш-
кынны боттандыраар деп шиитпирни
хүлээп алган.

Ол тудугларның акшаланды-
рышының "РФ-ке күш-куль-
тураны болгаш спортту сайзыра-
дыры" федералдыг тускай сорул-
галыг программага дүүштүр чору-
дар. Ол ышкаш Чадаана хоорайга
универсалдыг спорт комплекзинин
тудуун кылырының дугайында
айтырыгны база шиитпирлеп турар.

Gov.tuva.ru

КУРҮНЕДЕН ДЕТКИМЧЕНИ ШЫН АЖЫГЛАА

Кандыг-даа ажыл-херекти эгелээрде үндезин дос, барымдаа кол черни ээлээр-ле болгай. Амгы үеде күш-ажыл рыногунда дүшкүүлүг байдал канчал тургустунуп келген? Ол 1990 чылдарның эгезинде ССРЭ деп улуг күрүнестин эвилелдешкен республикалары бот-тускайлангып аңгыланган, а Россия база боттарының биче буурай чоннарлыг республика, крайлар, областары-биле аңгы күрүне болу берген. Күрүне тургузушкуну өскерлип, хенертен коммунисттиг тургузуг демократияже шилчип, күрүнениң завод, фабрикалары, бүдүрүлгө албан черлеринин дүшкениниң уржуундан ол черлериниң ажылы соксаан. Чурттуң экономиказының батканындан чүс-чүс ажылчын олуттар кызырылган турган үеде "Рынок", "Садыглажышкын" деп чаа сөстөр тыптып, чон рыноктуң кончук берге үелерин көрүп, чурттап эгелей берген.

1991 чылдың апрель 19-та "Россия Федерациязының чонну ажылче хаара тударының дугайында" № 1032-1 хоойлуну Россия Федерациязының чазаа хүлээп алган. Ол үедең бо хүннерге чедир үениң тургустунуп келген байдалдарының аайы-биле доктаал-саавырлар, шиптир, хоойлулар үнүп, оларга эдилгелерни, немелделерни ажылдап кылган, чонга эпиг байдалдарны тургузарының талазы-биле айтышкынны чазак берип турар. Оларның бирээзинге: "Тыва Республикада күш-ажыл рыногунда дүшкүүлүг байдалды чавырылдыраарының дугайында" 2009 чылдың № 644 доктаал-биле хүлээп алганы болур. Программаның кол сорулгазы —

* Тыва Республикада ажыл чок чоруктуң өзүлдезин болдурбазы база ажылдан хостаткан кижилерге социал-экономикага байгал салдарларны эвээжедириниң талазы-биле бирги хемчеглерни ап чорудары.

* Кызырылдага таваржып, ажыл дилеп база ажыл чок хамаатыларның, үш харга чедир уруг азырап олурар херээжен чоннуң ортузунга күш-ажыл рыногунда чижилгени улгаттыраары.

* Өөредилге черлериниң доозукчуларын күш-ажылдың арга-дуржулгазынга өөредир.

* Хөй ажы-төлдүг, инвалид уругларны кижизидип турар, оларның аразында ажыл чок инвалид кижилерге ажылчын олуттарны тургузары.

* Программаның киржикчилерин күш-ажылга хаара тударының адырын калбартыры.

Программаның кол хемчеглери — инвестиция программаларына дүүштүр бүдүрүлгени модернизастаарын база бүдүрүлгө адырында эде тургузушкуну организастап турар ажылдакчыларны, ажыл чок артар деп барган (анаа турар, чартык хүн ажыл хүнү тургустунган, ажылдакчыларны ажылдан хостаар талазы-биле хемчеглер чорудуп турар болза) кижилерниң стажировказын база профессионал өөредилгезин мурнады чорудары.

Өөредилге черлериниң доозукчуларына күш-ажылчы баштайгы арга-дуржулганы алыры-биле база дагдыныкчы чорукту сайзырадыры-биле стажировкаларны организастаары;

боттарының ажыл-херээн тургузуп, немелде ажылчын олуттарны тургузуп турар ажыл чок хамаа-

тыларны деткири;

хөй ажы-төлдүг, инвалид уругларлыг ада-иелерни, ажыл чок инвалидтерни ажылче хаара тудары.

Кожуунуң Чонну ажылга хаара тудар төптүң специалистериниң ажыл-чорудулгазы-биле таныжып көрээлинер. Кожуунда ажыл чок чоруктуң өзүлдезин болдурбас, ажылдан хостаткан кижилерге социал-экономикага эки эвес салдарларын эвээжедириниң талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылган, ону хайгааралга алгаш, өйшаанда хыналдазын чорудуп турар. Өөредилге черлериниң доозукчуларын күш-ажылдың арга-дуржулгазынга чаңчыктырып, бодунуң мергежилиниң аайы-биле угланышкынны шигээдип алыры-биле бердинген чылдың планын езуугаар,

Марта Кызыл-ооловна Монгуш — Суг-Аксы сумузунуң чонун хлеб кылыглары-биле хандырып эгелзэн.

100%-га бо хүннерге чедир күүсеттинген.

Албан организацияларга бо тос айларның дургузунда 20 (чээрби) аңгы-аңгы мергежилдин ортумак болгаш дээди өөредилге черин доосканнар оларның арга-дуржулгазынга өөренип, боттут дузаны алганнар. Доозуп келген аныяктарга хостуг ажылчын олуттар организацияларда чогу, чаа ажыл-амыдыралын эгелеп турумчурунга бергелерни тургузуп, аныяк-өскенниң ажылче сундулап киреринге улуг моондакты тургузуп турар. Ону өөренип көргөш, "Тыва Республикада күш-ажыл рыногунда дүшкүүлүг байдалды чавырылдыраарының дугайында" тускай сорулгалыг программаны Чазак ажылдап кылган. Аңаа даянып алгаш, ажыл берикчилери-биле баш бурунгаар дугуржулганы кылып, чагыгларны хүлээп ал, керээлерни чарып алырынга дузаны көргүзүп турар бис. Керээ езуугаар 6 ай иштинде ажыл төлевири база ажыл стажы чоруп турар. Ол доозукчуларны албан организацияларда, хуу сайгарлыкчыларда арга-дуржулгалыг специалистер бодунуң мергежилин харам чокка дамчыдып, сайзыраңгай амгы үениң чижилгелиг күш-ажыл рыногунга чүткүлдүг, үзел-бодалдыг, туруштуг, тура-сорукут кадрлар кылдыр чаңчыктырып турары өөрүнчүг. Хосталы берген ажылчын олуттарга стажировка эрткен, эки ажыл база чүткүлдүү-биле ылгалган доозукчуларны кожунуң албан черлери, организациялары турум ажылчын олуттарга хүлээп ал турар.

Стажировканы эрткен доозукчуларның магадылалдары чүгле арга-дуржулгага кызыгаарлаттынмайн, өске ажылдакчылар ышкаш шалың төлевири чоруттунуп, күш-ажыл

стажы санаттынып эгелей бээр. Ажылының түнелинде арга-дуржулга эрткениниң шынзылгазын холга алыр.

Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунуң бухгалтер эртемин дооскан Саяна Белек-ооловна Сат, Ачинскиниң көдээ ажыл-агый техникумунуң экономист-бухгалтер салбырының доозукчузу Ужар Геннадиевна Монгуш, Тываның күрүне университетиниң экономист эртемин чедип алган Салбак Алдын-ооловна Монгуш мергежилниң аайы-биле Суг-Аксы суму чагыргазына стажировканы эрткеннер. Салбак Алдын-ооловна стажировка соонда кожунуң санхөө эргелелинде турум ажылдап эгелзэн.

Күш-ажыл, социал политика эргелелинге Кызылдың №1 проф-

Аржана Маратович Ооржак — программист мергежилдиг доозукчу кожун эмнелгезинде ажылдап эгелзэн.

дыңа кижизидикчи башкы база ол ышкаш Байыр Дадар-оолович Куулар — Москва хоорайда Россияның күш-культура, спорт, аныяктар болгаш туризмниң күрүне университетиниң доозукчузу Бора-Тайга ортумак школазынга быжыглаттырган дагдыныкчыларының дуржулгазын шигээткеннер. Суг-Хөл кожун администрациязының специалистеринден чаа доозукчулар: Чодураа Саматовна Ондар — Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунуң юрист мергежилдин тергини эки дооскан, Виктория Борисовна Донгак — Россияның эрге-хоойлу академиязының юрист мергежилниң доозукчузу, Долума Андреевна Ондар — Кызылдың башкы колледжизиниң архив болгаш документиер эмгелелиниң эртемни чедип алган база Аржана Маратович Ооржак (чурукта) — Хакасияның политехниктиг колледжизиниң программист салбырының доозукчузу олар ажылдап турар специалистерден арга-сүмезин айтырышаан, күш-ажыл чурумунуң «эге билиглеринге» өөрөнгөнер.

Кожунуң мал эмнелгезиниң эргелелинге Тываның көдээ ажыл-агый техникумун дооскан мал эмчизи — Орлан Владимирович Ондар ажылдаан үезинде эргелелдин ажылдакчыларының бүзүрелин чаалап ал, "шыдамык, ажылчын, өөреничел" деп мактаткан. Хуу сайгарлыкчы Долаана Викторовна Сат Тываның күрүне университетиниң доозукчулары Эльза Байыр-ооловна Монгуш юрист (чурукта), Оюмаа Оюн-ооловна Ондар (чурукта), экономист-менеджер, Владислав Вячеславович Ооржак юрист оларны күш-ажылга

чаңчыктырып, өөредип бир хуу сайгарлыкчы Александровна Хуур мергежилдиг доозукч Эрес-ооловна Ондар өөредип турар.

Хөй ажы-төдүг, инвалид уруглар ада-иелерни, чок инвалидтерни ажылче хаара тудары

Бо программаның күрүнениң деткимчезин, берикчилери социал кижилерин ажылче хаажылчын олутту билиниң аайы-биле тургу Кожуунуң Чонну ажылга төвү-биле чарды езуугаар хереглекчилерге субсидия акшаларын илалдап, ажылчын олуттар турарлар бар. Олар акша түнүгө ажылда дериг-херекселерин четке байдалды тургускаш, анының төлевири ойша берип турарлар. Ындыг "Сарыг-Шөл".

"Сарыг-Шөл" КБК-тукчузу Артем Базы Ондар инвалид хамааттадыр ажыл хереглери бурунгаар кириген тургануң чонну ажылга хай төвүнүң учедунда тура хамааты Константин Базы Ондарны дооскан мергежил аайы-биле агроном кылды хаара тудуп, КБК-ның субсидиялары-биле бүрүн техниканы четчелеп бер

Хууда сайгарлыкчы Опанавна Ховалыг — Сожуунда чаңгыс-ла аалжыңының эргелекчизи, втан келген аалчыларны чылаан ажылдакчылардыштанырын эвес, ол-ла бажыңының иштинде черни ажылдадып, изибелеткеп берип турар. эрткен чон-даа кире дүшшайын аартаптар шайкады демнежип ажылдаа немелде олут повар-кондгин дилзэн турган. Төпдакчылары сайгарлыкчылзэн өөренип көргөш, дөтатурар повар мергежиларазындан Суг-Аксы Схөй ажы-төлдүг, төлөптелиг ава Аржана МаадыХовалыгны ажылче чорхүнде олар ажылын шуугеннер.Кожуунда туризмрадыры-биле 2011 чылмурнундан субсидия алг

Виктор Сагаан-оолович Ооржак Суг-Аксы сумузунуң чурттакчызы садып алган эттир уксаалыг инектери-биле.

(Уланчызы 5-ки ар)

ТЫВАНЫҢ ХОВАР КЫЗЫ

Ховар дээрге чүс чылда чаңгыс катап ындыг кижилер төрүттүнер чүве дээр. Ынчалза-даа чээрби чүс чылдың эгезинде төрүттүнгөш, аныяк үезинде амыдырал-чуртталгазында, ажил-ижинге төрөөн чериниң төөгүзүндө политиктиг болгаш культурлуг амыдыралын холу-биле тудуп-кылып, эртем-билини, бедик мергежили, уран талантызы-биле өскелерден онзагай чырыткы болуп арткан кижилер хөй чораан болгаш ам-даа бар. Дөртөн, бежен, алдан чылдарда эртем чедип алгаш, чаа Тываны тургусчурунга үлүг-хуузу кирип чорааннарны Тываның алдын фондузу деп тодаргайлап демдеглээр бодалдыг мен. Көшкүн араттарның хой кадарып, сайзанактап ойнаар, үжүк-бижик деп чүве билбес чораан оолдар-кыстары Саян ажып өөренип, эртем чедип алгаш келгени чүгле үениң теви эвес, оларның сонуургак, чаа чүүлче чүткүлү — соруу-дур деп билир ужурлуг бис.

өөнүн ишти, уруглары ам-даа удаан чыдар. Ынчан ол шөлзөн, даң ыржымында чогаал азы кандыг-бир илеткелин бижип үр-ле олурар. Эртенги чем соонда харылзаа чери азы эмнелге, чок болза, тууйбу бүдүрер черге баар, ажилдап турарын көөр. Чааскаан кылаштап, чон-биле чугаалажып чоруур. Кабинетинге чедип келгеш, шупту чүвени көргөн, билген боор. Адаанда ажилдап турар даргалар оон кажан-кежен хынал четтигипкенин билбейн баарлар деп чугаалаар чораан.

— «Шын» солунга журналист Таан-оол Хертектиң бижээн чүчүлүндө тыва бижик чаа тыптып келген чедде, 1930 чылда Көп-Сөөк чурттуг бичи уруг үжүк-бижикке салым-чаяны эскертинип, чайлаг школазынга ийи-үш ай дургузунда өөренип, бижип-номчуп өөренип алган. Көп-Сөөктүң Тура хемниң бажында аалдарның улуг-биче чонун бижик-билигге өөредип турган дээр-дир...

— Оон улаштыр ол уруг Сталин аттыг Чөөн чүктүң ажил-агыйжы чоннарының коммунистиг университетин дооскан. Шынап-ла, арыг орустаар, частырыг чок бижир. Хертек Амырбитовна чүве чугаалай бээрге, академик кижилер безин кулаа «халбыя» берген дыңнап олурар болгай. Орус, тыва дылга сөскө чедингир, угаангыр кижилер чораан. Чугаалаар чүүлүн баш удур хынамчалыг белеткеп аар. Сөөлгү үеде кадыкшылы баксырап хоочурай берзе-даа, улус мурнунга сөс алганда, бодалдарының ханы уткалыын кижилер кайгай бээр. Ынчангы партия, комсомол ажил-дакчыларының бөдүүн, ажил-ижинге, партияның өөрединге ак сеткилдиг бердинип ажилдап чораанын көрүп, бичи бодум магадап арткан мен. Идеология айтыргаларын харылаар тургаш, каяа-даа чедип каалтар. Ажилчын коллективтерге баар, чон-биле ужуражыр. Чугаалажыр. Ажил-чыннар столоваязынче киргеш, чемни садып алгаш, өртөөн боду төлөп каар. Аңгы стол, оон чагай тускай чем чагыдар деп чугаа безин чок. Харылаар ажилдары хөй: өөредилге, культура, кадык камгалал, парлалга, социал айтыргалар, херээженнер ортузунга ажил. Чоннуң көдүрлүүшкүнүгү, тургузукчу хөөнүн, тура-соруун эвилелдеп органиастаар. Черле ынчаш Хертек Амырбитовна ыш-каш идеология удуртукчузу оон соонда турбаан деп бодаар мен.

— Мында Тока дарганың авторитеди, чоннуң аңаа хүндүткелли база турган эвес бе?

— Хертек Амырбитовна бодунуң үезинин, шынап-ла, ховар угаанныг, эрес, ажилгыр, талантылыг кызы чораан-дыр ийин. Бодунуң холу, угаанының чыры, кижилер-биле ажилдап билир энергиязы, тура-соруу-биле улусту башкарып шыдаары-биле үежилерин кайгадап магадаткан. Токаның кадайы дээр чүүл база турду-ла ыйнаан, райком даргалары оон соондан чыда каар эвес. Ынчалза-даа Хертек Амырбитовна 1944 чылдың августа ССРЭ-ниң составына Тыва Арат Республиканың эки тура-биле кирер дугайында айтыргыны көөр ТАР-ның Биче

Хуралының онза сессиязын удуртуп эрттирген дээрге-ле, хөйүн көргүзүп турар-дыр.

— Бо өз-бүлө чүгле ажил-даар эвес, дыштанып база билир турганы номчукчуларга солун боор...

— Хертек Амырбитовна биле Тока дарга спортка ынак чораан улус. Хаактаар, дагдан чуңгулаар дээрге, өске даргалар база чыда калбас, улуг даргазы хаактап чоруп турда, өггө олурарга эпчок боор. Театр баар. Ырлаар, танцылаар, орус ырларны тыва дылче очулдуруп турган деп дем чаа чугаалажып ордувус. Салчак Калбак-Хөрекович боду «Дөңгүр-оол» деп шиизи болуп турда, суфлерлап турганын билер бис. Үжен харлыг, оолдары бичи турда-ла, ажилдаар, хөй-ниити ажилындан черле чыда калбас, кончуг эрес, бүгү тала-биле эки деп үлгерлиг херээжен удуртукчу-дур, ийин. Та канчап четтигип турганын ам кайгай, бодап оорар мен.

— Аныяндан эгелеп ажил-ишке сундулуг ие кижилер аныяк салгал дээр база хөйүң кылган боор...

— Каяа-даа сургакчылап чорааш, Тывадан өөренип келген студентилерге ужуражыр, кандыг өөренип, кайы хире чурттап турарын айтырар. Улан-Удэниң культу-ра институтунуң студентилеринге ужуражып келгеш, кым кандыг өөренип турарын сонуургаан. Хертек Амырбитовнага бистиң дека-нывыс Толя Серен эки өөредил-гелиг студентивис деп дыңнадырга, ол өөрүп, мени мактааш барганын база утпаан мен. Тывага чаа, улуг театрың туттунганы, телестудия-ның тургустунганы, күрүнениң башкы институтунуң ажиттыг-наында Хертек Амырбитовнаның кириген үлүү, сагыш човалгазы-дыр. Оон күш-ажылы, төрөөн Тываының келир үедеги салгалы дээр бурунгаар көрүжү удуртук-чу, ие, херээжен кижиниң салым-чолу — тыва чоннуң тургузукчу ажил-ишчи эрткен оруу-дур. Ниитизи-биле чугаалаарга, Тывада кайгамчыктыг салым-чаянныг үш херээжен бар деп санап чоруур мен: Хертек Амырбитовна, Бай-Кара Шөжүлбеевна Долчанмаа база Тамара Чаш-ооловна Норбу. Бистиң чурттуң төөгүзүндө поли-тикага көскү исти арттырган херээжен удуртукчулар олар деп бүзүрээр-дир мен.

— Анатолий Сергеевич, Хертек Амырбитовна бедик албан-дужаалдыг, күрүңе шаңналдарыңа төлөтүг, күрүңе Баштыңының өөңүң ишти, ажи-толүңүң авазы-дыр. Ол аас-кежиктиг чораан деп болур бис бе?

— Ийе болгаш чок деп харылаар мен. Үстүндө адааныңар бедик эрге-дужаал дээр өске-даа чүүлдер эр улустуң безин ховар чедип аар бедиктери-дир. Ол бүгүнүң дээжизинге четкен кижилер аас-кежиктиг болур, ол чөптүг. Ынчалза-даа иези кижилер оолдарын ажаары дег аар үүле, оон артык ажи-шүжүг чок. Ону ол кымга чугаалаар деп. Тозан чылдарың эгези аңаа кандыг берге үелерни эккелгенин ам чугаалааш чоорул. Бо бүгүнү ол шыдажып эрткен.

Галина МАСПЫК-ООЛ
белеткээн.

Тыва Арат Республиканың Биче Хурал (парламентизинин) Президиумунун Даргазы, Тыва Автоном-областын куускомунун дарга-зын оралакчызы, Тыва АССР-иниң Сайыттар Чөвүлелиниң Дарга-зын оралакчызы, күрүнениң аалгаш хөй-ниитиниң шылгарангай амыдыралчызы Хертек Амырбитовна Анчымаа-Тока чораан болза, чылын 100 харлаан турар ийик. Тываның бурунгаар хөгжүлдөө-гө хамааржыр айтыргаларны өдүрүлгө дээр Хертек Амырбитовна үзүктөл чок үжен хире чыл дургузунда могаг-шылаг чок болуп келгеш, Тываның социал-экономиказын хөгжүдеринге, амыдыралын экижидеринге чедип четпес күш-ажылчы са-мыдыралын кириген Тываның өлөтүг уруу.

Хертек Амырбитовна Анчымаа-Тока күш-ажылын бедик-биле өдөр көргөш, ТАР-ның ийи орде-ни, Ленин, Күш-ажылдың Кызыл-жылды, «Хүндүткелдин Демдээ» ор-деннер болгаш хөй санныг медаль-дар-биле шаңнаан. XX чүс чылдың аалдарлыг кижилери деп оонумунда оон адын кириген. Азыл хоорайның хүндүлүг хамаа-ны.

Хертек Амырбитовна 1940 чылда Салчак Калбак-Хөрекович-ка-биле өг-бүлө туткан. Дөрт-күш-төлдү өстүрүп кижизиткен ийе, уругларының уруглары-ны сагыш човангыр, ынак кырган-азы чораан.

Хоочун өгбевиске, көскү поли-тиг, удуртукчу, хөй-ниитичи Хертек Амырбитовнага мөгейиг, хүндүт-кел кылдыр «Шын» солунга оон-ка-кады ажилдап, найыралдыг-дан улустуң сактышкыннарын күн парладывыс.

Седен ХЕРТЕК, күш-ажылдың чонуну, Тыва Республиканың аалдарлыг ажилдакчызы:

— 1960-1964 чылдарда Хертек Амырбитовнаның дузалакчызынга ажилдап турдум. Өөредилге, культура, кадык камгалал айты-ргаларын ол харылаар турган, чон кылыр ажилдар-даа хөй турган. Чаа тудугларны кылыр, ак-чандылар, тудуг материалдары-ны хандылар, ажилгалга кирген объектилерни эргежок чугула-рыг-херекселдер-биле дерири, оолдарны белеткээр дээр, чүнү-чүс, шийтпирлевес дээр. Бо-ло-херекти күүседир дээр ол-дур-дир чок ажилдап чорааш, театры тудар, филармонияны, резиденцини аядар, педагогика-институтунуң, эмнелгелерниң, оолдарының, социал адырны

материал-техниктиг баазанын бы-жылгаар, ажил-чорудулгазын эки-жидер, уран чүүлду сайзырадыр дээр хөй ажилдарны кылгаш, Тываның төөгүзүндө балалбас исти ол арттырган. Хертек Амыр-битовна — кончуг бөдүүн, хүндү-лээчел, кичээнгейлиг, сагыш чо-ваачал, дузааргак дарга, кижиниң экизи оон черле эртпес. ТАР-ның, Тыва Автономнуг областын, Тыва АССР-ниң төлээлекчи болгаш күүсекчи эрге-чагырга органна-рынга эң-не хөй чылдарда ажил-даан удуртукчуларның бирээзи, бо үениң дургузунда Тываның хөгжүлдөөгө, чурттакчы чонунуң амыдыралын экижидеринге улуг үлүүн кириген деп үнелээр мен.

Хертек Амырбитовна ажи-г-шүжүгкө болгаш шүгүмчүлелдерге таварышса-даа, ону шыдажып эрткен кончуг быжыг тура-сору-кут кижилер болган.

Елизавета САЛЗЫЦМАА,
хоочун башкы:

— Бистер дээр өөредилге чери дооскаш келиривиске чурттаар оран-сава-биле хандыр-тынган, кайы хире чурттап тура-рын облуккомунуң даргалары хайгаарап көөр турган. Ынчан Анчымаа дарга бистерниң кайы хире чурттап турарывысты сонуур-гап көргөш, уруг-дарыгыг улуска бир өрээл бажың таарымча чок-тур деп санааш, ийи өрээл бажың-ны алгырыңа дузалаан. Оон бээр-ле сагыш човаачал, чугаакыр дар-га-биле таныжа берген бис. Ол эрткен чүс чылдың бежен чылда-ры-дыр. Бо үениң дургузунда Хер-тек Амырбитовна бистиң ажил-агыйымыс, амыдыралымыска чаң-гыс эвес удаа дузалап келген. Кончуг-ла эки кижилер. Салчак Кал-бак-Хөрекович чок болу бээрге, бистерге ачы-дузанын чедирип кел-ген даргавысты чааскаанзыратпас дээр бажыңыңа үнүп-кирип, эдер-жиң турар болу берген бис. Тыва-ның чараш бойдус чурумалыңа кончуг ынак, ону мактап магадаар, арга-арыгны, каттарны, тоорукту хумагаллап камгалаарынче сагышты салыр. Кызыл-Мажалыкка чедер бергеш, бодунуң төрүттүнгөн, өскөн, аныяк чылдары эрткен Бай-Тайганы, Ооругларны, Сарыг-Хая-ны, Көп-Сөөктү бистерге көргүзүп, оларның үнүжүнүң, байлаанын, кижилериниң дугайында чугаалап бээр. Адын шын-на адаан езулуг-ла бай тайга чүве деп, Анчымаа дарга чуртун мактагылаар, чуртун-га оон ынаан, бердингенин бо хе-речилеп турар. Походтап чорувус-та Амырбитовнаның Тыванын төөгүзүнүң дугайында солун

чугаазын машина иштинге-даа, доктаап дыштанган-даа, хонган-даа черивиске үзүктелер эвес, кижилер ону хандыкшылы-биле дыңнаар. Ынчангаш ол чылдан бээр Тываны билер болу берген мен.

Партия, Советтер, комсо-молга ажилдап чораан дээр өөредилге чериниң доцентизи Анатолий СЕРЕН:

— Анатолий Сергеевич, си-лерниң ажил-ижиңер, ам чо-рудуп турар хөй-ниитичи ажи-лыңар тыва чурт, тыва чон-биле сырый холбаалыг. Силер Тываның ховар дээр оолдар-кыстары-биле кады ажилдап, оларны таныыр, чугаала-жыр, ам-даа эп-найыралдыг силер. Оларны бирээзи баш-тайгы тыва херээжен поли-тик Хертек Амырбитовна Анчымаа-Тока дугайында «Шының» номчукчуларыңа чугаалап бээр-иңерни диледим.

— Мен Хертек Амырбитовнаны бичимден тура билер, таныыр турган мен. Оглу Володя-биле эжишкелер бис (менден улуг-даа болза). Мээң ачамны, Тываның комсомол даргазы Сергей Серен-ни, дыка хүндүлээр турган. Телеви-дениеге ажилдап тургаш, Хертек Амырбитовнаны чалап алгаш, дам-чыдылга эрттирген мен. Дорт эфир кылган бис. «Бир дугаар тележурналисттиң айтыргаларыңа харылааным ол-дур. Сен эвес болзунза, чөпшээрешпес ийик мен» — деп оорар чүве. Сеткили би-чии, дорт. Каттырып каап оорар. Ог-лунуң эжи болурумга ындыг бе, мен киреримге, дыка өөрүүр. Мен база авам ышкаш көөр, авам ышкаш сактыр болгаш хүндүлээр-дир мен.

— Чеже-даа улуг дарга улус-туң ажи-толү болза, дыка бөдүңү өскөн дээр, ол шын бе?

— Володя-даа, Виктор-даа биче сеткилдиг, улуг тура чок, эки оол-дар. Өске оолдар-биле дөмей фу-файкаларлыг, кирза сапыктарлыг. Март 1 кээрге, кидис идиктерни ушта тепкеш, сапык кедер чылыг өй келгенинге өөрүп турарывыс сактыр-дыр мен.

— Ие кижилер черле ындыг, ажил-ижи чеже-даа чай чок болза, бажың ажилыңа, аш-чем кылырыңа, оолда-рыңа черле чени тып аар. Салчак Калбак-Хөрекович бижиттинер өйүң кайың ап турган ирги?

— Мен ол дугайында Хертек Амырбитовнадан база айтырган мен. Дыка эрте отуп келгеш, дарга Улуг-Хем эринге маңнап, сула шимчээшкиннер кылыр. Кээрге,

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органның муниципалдыг контролду боттандыраарының административтиг регламентин ажилдап кылырының болгаш бадылаарының чурумун дугайында

2012 чылдың июнь 22 №333 Кызыл хоорай

2008 чылдың декабрь 26-да "Күрүне контролун (хайгааралын) болгаш муниципалдыг контролду боттандырып турар үеде юридиктиг черлериниң болгаш хуу сайгарлыкчыларның эргелерин камгалаарының дугайында" №294-ФХ Федералдыг хоойлунун 6 чүүлүгү дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органның муниципалдыг контролду боттандыраарының административтиг регламентин ажилдап

кылырының болгаш бадылаарының чурумун бадылаар.

2. Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органның муниципалдыг контролду боттандыраарының административтиг регламентин ажилдап кылып база бадылап турар үеде бо доктаалдың 1 пунктузунда бадылаттыг чурумну удуртулга болдурар.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А. МОНГАЛ.

2012 чылдың июнь 22-де

Тыва Республиканың Чазаның

№333 доктаалы-биле бадылаттыг

Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органның муниципалдыг контролду боттандыраарының административтиг регламентин ажилдап кылырының болгаш бадылаарының чуруму

1. Нийти чүүлдер

1. Муниципалдыг контролду боттандыраарының административтиг регламентин Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органның ажилдап кылып база бадылап турар үеде негелделерни бо чурум доктаадып тургузуп турар.

2. Муниципалдыг контролду боттандыраарының административтиг регламентин (моон сонгаар — административтиг регламент дээр) муниципалдыг тургузугнуң чагыргазының доктаалы-биле бадылаар.

3. Административтиг регламентини муниципалдыг тургузугнуң чагыргазының муниципалдыг контролду боттандыраар кылдыр төлээлеткен, муниципалдыг контролду боттандырып турар тускай органны (моон сонгаар — муниципалдыг контролду боттандыраар органны дээр) ажилдап кылып.

4. Муниципалдыг контролду боттандырып турар органны административтиг регламентин ажилдап кылып тура, хамаатыларның болгаш организацияларның эргелерин, хосталгаларын болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыктарын кызыгаарлаар негелделерни, чүгле Россия Федерациязының хоойлужудулгазында ыңдыг эргелерни кириериниң аргаларын болгаш негелделерин дорт айыткан таварылгалардан аңгыда, тургузар эрге чок болур.

5. Административтиг регламентин ажилдап кылып тура, муниципалдыг контролду боттандырып турар органны дараазында чүүлдерин баш удур көөр:

а) административтиг чорудулгаларны болгаш административтиг хөделишкиннерни чурумчударын;

б) административтиг артык чорудулгаларны (хөделишкиннерни) ал каар;

в) административтиг чорудулгаларны азы административтиг хөделишкиннерни кылып турар үеде административтиг регламентиниң негелделерин оларның сагыры дээш албан-дужаалдыг кижилерниң харысалгазын айтыр.

6. Муниципалдыг контролду боттандырып турар органны административтиг регламентиниң төлөвилелдерин белеткээр, олар күштүг болуп турар хоойлужудулганы, бо чурумун негелделеринге болгаш тайылбыр бижикке дүжүр ужурулуг.

7. Административтиг регламентиниң төлөвилелин ажилдап кылып турар үеде муниципалдыг эрге-хоойлу актыларынче чогуур өскерилгелерни кириген таварылгада муниципалдыг контролду боттандыраары ажыктыг болдурар арга тытып келир болза, административтиг регламентиниң төлөвилели-биле кады үстүндө айыттыг муниципалдыг эрге-хоойлу актыларын төлөвилелдерин хары угда кириер.

8. Бир эвес административтиг регламентини хүлээп алыры болгаш ажыглап эгелээр Тыва Республиканың шак ол

муниципалдыг тургузуунун бюджетинде көрдүнгөн чарыгдалдарга немей чарыгдалдар негээр болза, административтиг регламентиниң төлөвилелин ол муниципалдыг тургузугнуң саң-хөө органы-биле дугуржур.

Административтиг регламентиниң төлөвилелин дугурушканының дугайында түңнел дээрге төлөвилелге чогумчалыг түңнелди бергени болур.

9. Административтиг регламентиниң төлөвилелин муниципалдыг тургузугнуң чагыргазының Интернетте информация-телекоммуникация четкизинде албан-езуунуң сайтызынга кириер ужурулуг.

Административтиг регламентиниң төлөвилелин албан-езуунуң Интернетте телекоммуникация сайтызынга кириген хүнден эгелеп ол сонургалдыг кижилерниң таныжарыга эпиг болур ужурулуг.

10. Административтиг регламентиниң төлөвилели хамаарылга чок экспертизаны эрткен турар ужурулуг.

Интернетте информация-телекоммуникация четкизинде албан-езуунуң сайтызынга төлөвилелди кирип тургаш, хамаарылга чок экспертизаны эрттирер хуусаазын айтыр, Интернетте информация-телекоммуникация четкизинде албан-езуунуң сайтызынга кириген хүнден бир айдан эвээш эвес хуусаалыг болур.

Хамаарылга чок экспертизаның түңнелин барымдаалап түңнелди тургузар, ону муниципалдыг контролду боттандырып турар, административтиг регламентиниң төлөвилелин ажилдап кылган органче чорудар. Муниципалдыг контролду боттандырып турар орган хамаарылга чок экспертизаның бүгү түңнелдери-биле таныжар болгаш экспертиза бүрүзүгүге хамаарыштыр шийтирнү хүлээп алыр.

Хамаарылга чок экспертизаның түңнелин экспертиза эрттиреринге көрдүнгөн чогуур үезинде кирбээни административтиг регламентини оон соонда бадылаарыга шалтык болбас.

11. Муниципалдыг тургузугнуң чагыргазы хамаарылга чок экспертизаны эрткен соонда административтиг регламентини бадылаары-биле чергелештир муниципалдыг тус-тус эрге-хоойлу актыларынга муниципалдыг контролду боттандыраарының чурумун башкарып турар чүүлдерни ал каарын көрүп турар өскерилгени кириер азы, бир эвес муниципалдыг эрге-хоойлу актыларынның чүүлдери административтиг регламентке кирген болза, оларны күжүн чидирген деп санаар.

12. Административтиг регламентини албан-езуу-биле парлаар (чарлап дыңнадыр) ужурулуг.

13. Административтиг регламентини дараазында таварылгаларда кириер:

а) Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуунун

муниципалдыг контролду боттандыраар муниципалдыг эрге-хоойлу актылары өскерилгенде;

б) тус чер бот-башкарылгазының муниципалдыг контролду боттандыраар кылдыр төлээлеткен органны эде организастаанда, дүжүргенде;

в) тус чер бот-башкарылгазының муниципалдыг контролду боттандыраар кылдыр төлээлеткен органны административтиг регламентини ажыглаанының практиказының анализиниң түңнелин барымдаалаан барымдаалыг саналдарны киригенинде;

г) Россия Федерациязының күштүг болуп турар хоойлужудулгазында көрдүнгөн өске-даа барымдаалар-биле.

II. Муниципалдыг контролду боттандыраарыга административтиг регламентиниң негелделери

14. Административтиг регламентиниң адын муниципалдыг контролду боттандырып турар орган муниципалдыг контролду боттандыраары көрдүнгөн нормативтиг эрге-хоойлу актызының сөзүглелин барымдаалап тодарадыр.

15. Административтиг регламентке дараазында кезектер кириер:

а) нийти чүүлдер;

б) муниципалдыг контролду боттандыраарының чурумунга негелделер;

в) административтиг чорудулгаларны күүседириниң составы, дес-дараалашкаа болгаш күүселдениң хуусаазы, ону күүседириниң чурумунга негелделер, оон иштинде административтиг чорудулгаларны электроннуг хевирге күүседириниң онзагай талалары;

г) муниципалдыг контролду боттандыраарының чуруму болгаш контролду хевир;

д) муниципалдыг контролду боттандырып турар тус чер бот-башкарылга органының, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижилерниң шийтирлерин болгаш кылган чүүлдерин (кылбаан чүүлдерин) суд бетинде (судка эвес) хомудаарының чуруму.

16. "Нийти чүүлдер" деп кезек дараазында ишти кезектерден тургустунар:

а) муниципалдыг контролду хевир;

б) муниципалдыг контролду боттандырып турар органның ады;

в) административтиг чорудулгаларны күүседириниң составы, дес-дараалашкаа болгаш хуусаалары, ону күүседириниң, оон иштинде административтиг чорудулгаларны электроннуг хевирге күүседириниң онзагай талаларының чурумунга негелделер;

г) муниципалдыг контролду боттандыраарының контролду чуруму болгаш хевир;

д) тус чер бот-башкарылганы муниципалдыг контролду боттандырып турар органының, а ол ышкаш оон албан-дужаалдыг кижилериниң шийтирлерин болгаш кылган чүүлдерин (кылбаан чүүлдерин) суд бетинде (судка эвес) хомудаарының чуруму.

16. "Нийти чүүлдер" деп кезек дараазында ишти кезектерден тургустунар:

а) муниципалдыг контролду хевир;

б) муниципалдыг контролду боттандырып турар органның ады;

в) муниципалдыг контролду боттандыраарын дорт башкарып турар нормативтиг эрге-хоойлу актыларының даңзызы, нормативтиг эрге-хоойлу актыларының айхүнүн, дугаарын болгаш оларны албан-езуу-биле парлаан черлерин айтыр;

г) муниципалдыг контролду боттандыраарының барымдаазы;

д) муниципалдыг контролду боттандырып турар албан-дужаалдыг кижилерниң эргелери болгаш хүлээлгелери;

ж) муниципалдыг контролду боттандыраарының түңнелдериниң бижимели.

17. "Муниципалдыг контролду боттандыраарының чурумунга негелделер" деп кезек дараазында ишти кезектерден тургустунар:

а) муниципалдыг контролду боттандыраарының дугайында дыңнадырының чуруму;

б) муниципалдыг контролду боттандыраарыга кирип турар организацияның (организацияларның) ачы-дузазы дээш аңаа хамаарыштыр муниципалдыг контролду чорудуп турар кижиден тыртар төлөвилерин

хемчээлиниң дугайында мекезекти, бир эвес муниципалдыг боттандыраарыга өске орган кирип турар болза, кириер);

в) муниципалдыг контролду боттандыраарының хуусаазы.

18. Муниципалдыг контролду боттандыраарының дугайында медээ чурумунга хамаарышкан ишти дараазында медээлер кириер:

а) муниципалдыг тургузугнуң, муниципалдыг тургузугну боттандырып турар органның тус болгаш ажилдаар үелериниң, ол чериниң болгаш ажилдаар дугайында медээлер алырының дугайында медээлерни;

б) муниципалдыг контролду боттандырып турар, муниципалдыг контролду боттандыраарыга кириер органның айтырыг тургузары, оон иштинде автоинформативтиг телефонун дугаары;

в) муниципалдыг контролду боттандырып турар органның телекоммуникацияның муниципалдыг контролду боттандыраарының дугайында медээ кирген четкизинде албан-езуунуң адресин, электроннуг почтазын;

г) муниципалдыг контролду боттандыраарының айтырыгларының тус сонургалдыг кижилерниң муниципалдыг контролду чоруп дугайында дыңнадыр алыры.

19. Муниципалдыг контролду боттандыраарыга кирип турар орган (организацияларның) ачы-ду муниципалдыг контролду боттандыраарының хуусаазы-биле хемчеглерни эртп кижиден тыртар төлөвилериниң хемчеглерни дугайында медээлерге хамаарыштыр төлөвилерни тыртары болгаш чурумун азы ыңдыг чогуун дугайында медээни кезекти, бир эвес муниципалдыг боттандыраарыга өске орган кирип турар болза, кириер);

20. "Муниципалдыг контролду боттандыраарының хуусаазы" деп ишти муниципалдыг контролду боттандыраарының нийти хуусаазын айтыр.

21. "Административтиг чорудулгаларны күүседириниң составы, дес-дараалашкаа болгаш хуусаалары, оларны күүседириниң, оон иштинде административтиг чорудулгаларны электроннуг хевирге күүседириниң онзагай талаларының негелделер кезек административтиг чорудулгаларны электроннуг хевирге күүседириниң онзагай талаларының негелделер кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

боттандырып турар үеде сөөлдерни бээр болгаш муниципалдыг контролду боттандыраарының тускайлаан административтиг чорудулгаларны дөдө-дараалашкаа кезектерден-муниципалдыг к

(Уланчызы 5-ки а)

КҮРҮНЕДЕН ДЕТКИМЧЕНИ ШЫН АЖЫГЛААР

(Тонгуз. Эгези 2-ти арында).

Сайгарлыкчы кылдыр тургустунган Чингис Олегович Лопсан улам сайырадып, "Дөр-жарында" чонну төлөвирлиг кадыгын быжыглап, дыш-агылы-биле дериттинген киллексти чонга ажылдадып турар. 2011-2012 чылдарда шупту кижилер хонуктуң путевказын алгаш, дыштанганнар. 2012 чылда сайгарлыкчы чоруун улам сайырадып калбартыры-биле келген аалчыларны кужуунуң каас-чараш чурумалын сорулгалыг "аъттыг аян тургустун" туризмни эгелзэн. Чонунуң учедундан инвалид уруг олурар ада Хөглүг-оол оолович Сатты аът-аалчызынга хүлээп алгаш, кужуунуң эптиг байдалды тургустан. Ол ышкаш хуу сайгарлыкчы Ч.О. Лопсан база келген ажылчын олут кылдыр учедунда турар ажыл чок кужууну башкызы Айдыс Олегович Лопсанга чадаг чоруктуң чоруун кылдыр туристерни тургустун орук айтып башкараар (структор) ажылды берген.

2012 чылда боттарының ажыл-херээн тургузуп, немелде ажылчын олуттарны тургузуп турар хууда сайгарлыкчылар

Кужуунда хуу сайгарлыкчылар ыналза-даа күрүнениң келгезин алгаш, боттарының соруун чедип ал, програм-маны күүселдезин чедишкенин эгелзеп турар 7 хуу сайгарлыкчы-лар демдеглээр апаар. Учтта кужуун чок хамаатылар 2012 чылда боттарының ажыл-херээн-де бизнес-планнарын кужуунда тургустун республикада тускай келгезин эрттиргениниң чонну ажылга хаара тудар биле керээ чаргаш, үндүрүг келгезинге хуу сайгарлыкчы-лар тургустунгаш, субсидия алылааннар. Кымнарыл ол-е, Кызыл-Тайга сумузунуң келгези Маадыр Шойдаевич сумузунуң болгаш кужуун-чоннуң пилотматериал-биле турар ажылчын эгелей берген. Чыраа сумузундан Мерген

Дугаар-оолович Монгуш көдээ ажыл-агый продукциязын сайы-радыры-биле ажылын чорудуп турар. Суг-Аксы сумузундан Вик-тор Сагаан-оолович Ооржак уксаалыг инектер өстүрүп турар (чурукта), Марта Кызыл-ооловна Монгуш (чурукта) чонну хлеб болгаш далган кылыгы-биле хандырып турар. Бора-Тайга сумузундан Чечек Сергеевна Ондар сумузунуң чонун хлеб болгаш далган кылыгы-биле база Алдан-Маадыр сумузундан Арат Артурович Монгуш машина-техника септеп ажылдап турар, Саян Чассыг-оолович Дагба септелге болгаш тудуглар кылып турар. Олар ажылдап-даа шыдаар, чурттап-даа билер. Күрүнениң бараан болуп, чонунга дузазын көргүзүп чоруур кызымак кижилер кужуунуң социал экономика-зының хөгжүлдезинге үлүг-хуузуң кириштирер дээрзинге бүзүрел улуг.

2011 чылда боттарының ажыл-херээн тургузуп, 2012 чылда не-мелде ажылчын олуттарны немей тургузуп турар хууда сайгарлык-чылар Сылдыс Хулер-оолович Тюлюш, Долаана Викторвна Сат. Ажылын шуудады берген бо хамаатылар ажыл чок чорукту эвээжедиринге улуг-хуузуң ко-жуунда кирип турар.

Суг-Аксы сумузундан Сылдыс Хулер-оолович Тюлюш — тудуг ма-териалдары (пенобетон блок) бүдүрүп үндүрүп, ажылын бедик деңгелге чорудуп турары, чүгле кужуун эвес, а чоогунда кужуун-нар хереглелиниң чагыын баш бурунгаар кирип, садып ап турарлар. Ажылдың хемчээли улгадып, чагылар көвүдээр, немей ажылчын олутту ап, Саян Хулер-оолович Тюлюштү мерге-жилниң аайы-биле тудуг инженерни кылдыр ажылдадып эгелзэн.

2011 чылда боттарының ажыл-херээн тургузуп, 2012 чылда көдээ ажыл-агый кооператив кылдыр эде тургустунуп, немелде ажылчын олуттарны тургузуп турар ажыл берикчизи Долаана Викторвна Сат хеп чуур черин улам дам калбартып, 3 ажылчын олутка Суг-Аксы суурдан учтта турар ажыл чок хамаатылар: Буян Николаевич

Эльза Байыр-ооловна Монгуш — юрист мергежилниң аайы-биле кужуун эмнелгезинде ажылдап эгелзэн, стажировка эрткен доозукчу.

Конзай-оол, Сырга Артуровна Ондар, Чодураа Викторвна Сат оларны хүлээп алган, идик-хептен аңгыда хевиртерни, кылын хептерни чуп турар.

Бо сайгарлыкчылар деткимче акша-хөреңгини шын ажыглап, чон-нуң хүнүнүң ажыл-агый-хереглелин-ге негеттинер янзы-бүрү хевирниң продукцияларын үндүрер дериг-херекселдерни садып алгаш, олар-ны бүдүрүп үндүрүп, а чамдык-тары көдээ ажыл-агыйның адырла-рынга хамааржыр уксаалыг малды өстүрери, тараа тарыыры дээн чижектег сорулгаларын амыды-ралга херек кырында боттандырып кылып эгелзэн. Кужуунда биче бүдүрүлгелер чылдың-на немей турары — көдээ чоннуң амыды-ралына улуг деткимче, өөрүшкү, чоргаарал, бурунгаар базым, улуг чаартылга.

Бо чылдың түннелдери-биле алырга, хуу сайгарлыкчы бодунуң ажыл-херээн тургузуп, ажыл чок хамаатыларга ажылчын олутту немей тургузуп турары — чонга улуг деткимче. "Демниг сааскан — теве тудуп чир", азы "Демниг — күштүг" дээн тыва улустуң үлгөр домаанда ышкаш, сайгар-лыкчы-биле ажылчыны бир

Оюмаа Оюн-ооловна Ондар — экономист-менеджер кужуунуң өөредилге килдизинде экономист кылдыр стажировка эрткен соонда турум ажылда хаара туттунган.

бүдүрүлгениң ээлери болу бээр — демнежилге болгаш бир улуг күш болуру эвес-тир бе? Тургус-тунуп турар ажылчын олуттарга Чонну ажылга хаара тудар төптүң мурнундан хамаатылар хаара туттунар, ажыл чок чоннуң саны эвээжээр — ол программаның кол сорулгазы болур.

Мындыг хевирлиг база өске-даа эки ажыл херектерни кылып дээш күрүнэ эгидилге чок субси-дия акшаларны ажыл чок хамаа-тыларга бүзүрелди-биле чөпшээр берип турда, чамдык субсидия акшазын алгаш, шын эвес чарыг-дап турар кижилер чон аразында база бар болуп турары хомудан-чыг. Чижекке: 2011 чылда про-грамма-биле Алдан-Маадыр суму-зунуң чурттакчызы Б.Я. Ооржак база Кызыл-Тайга сумузунуң чурттакчызы А.Б. Монгуш чонга ачы-дуза чедирери-биле ниити чөмөнчилге төвү; аргытынар, даа-раныр бичи мастерская ажыдар тускай кылдырган ажыл планын езугаар деткимче акшаны кужуун-нуң Чонну ажылга хаара тудар төптүң мурнундан алганнар. Ыналза-даа чогуур үезинде чедир санашпааны, ажыл чорудулгазын көрдүнгөн үезинде эгелевээни

дээш, эрге-хоойлу органнарының хыналдазының түннелинде бо ийи хамаатыларның деткимчеге алган акшаларын шын эвес, азы өске сорулгага ажыглааны дээш дедир күрүнэге эгидер кылдыр шийт-пирни үндүргөн. Күрүнениң ажыл-дап кылып турары мындыг эки программа деткимчезин алгаш, салдырган соруун чедип албайын, өскээр акшазын чарыптарга хому-данчыг болуп турар.

2012 чылдың программаның ачызында кужуунуң Чонну ажылга хаара тудар төвү 21 ажыл чок ха-маатыны доктаамал ажыл-биле хандырган база дээди болгаш ор-тумак өөредилге черин дооскаш, ажыл дилеп келген 18 хамаатыны стажировкалаткан, 2 хамаатыга немелде өөредилге билин бе-диткен. Олар Кызылдың эрге-хоойлу техникумунга Ужар Генна-диевна Монгуш, Орлана Олеговна Ондар дооскан мергежилни шын-зыдар "Хууда сайгарлыкчы чорук-туң үндезиннери" деп билин бедидер өөредилгени чедишкенин доосканнар.

Татьяна ООРЖАК, Сүт-Хөл кужуунуң Чурт-такчы чонну ажылга хаара тудар төвүнүң директорунуң хүлээл-гезин күүседип турар.

ципалдыг контролдуң күүселдезин башкарып турар нормативтиг эрге-лу актыларында албан-дужаалдыг тодаргай айтып каан болза, ону министривтиг регламентиниң сөзүг-те айтыр;

бир эвес ара доктаадырының аргазын Федерациязының хоойлужудул-да көрүп каан болза, муниципалдыг контролду ара доктаадырының негелде-ри, чурумун болгаш хуусаазын;

шиитпирни хүлээп алганының мааларын;

административтиг хөдөлишкенинниң элдерин болгаш түннелди дамчыда-ны чурумун, ол дараазындагы админи-стративтиг хөдөлишкенини күүседип эринге барымдаа болур юридиктиг биле чүүлдежи болур;

административтиг хөдөлишкенинниң элдериниң түннелдерин, оң иштинде административтиг хөдөлишкенинни ыяап элдериниң хевирин айтыпкан электронну-ге демдеглеп киририниң аргазын.

25. "Тус чер бот-башкарылганын муниципалдыг контролду боттанды-рып турар органна, а ол ышкаш оң ажыл албан-дужаалдыг кижилериниң шийтпир-лерин болгаш кылган чүүлдерин (кылбаан чүүлдерин) суд бетинде (судка эвес) хомудаарының чуруму" деп кезекке айтыр чүүлдер:

а) муниципалдыг контролду боттанды-рып турарына, оң иштинде хамаатыларның, оларның каттыжышкынының болгаш организацияларның талазындан контрол-дуң чурумунга болгаш хевирлеринге негел-делерни көргүзүп турар чүүлдерин.

б) суд бетинде (судка эвес) хомудаар чүүлдерин;

в) хомудалды (негелдени) сайгарарын-дан ойталаарының азы ону сайгарарын доктаадырының барымдааларының долу даңзын;

г) суд бетинде (судка эвес) хомудалды сайгарып эгелзериң үндезин;

д) хомудалды (негелдени) үндезинге болгаш сайгарылгазынга эргежок чугула (судка эвес) хомудаар эргелериниң дуга-йында сонургалдыг кижилерге дыңнадыгы;

е) билдиришкени ээзиниң суд бетинде (судка эвес) чурум езугаар хомудал (негел-де) кирип болур күрүнэ эрге-чагырга органнарын болгаш албан-дужаалдыг кижилерни;

ж) хомудалды сайгарып көөрүнүң хуусаазын;

з) суд бетинде (судка эвес) хомудалды чорудулга бүрүзүңге азы хомудан черге сайгарылгазының түннелин.

Улуг-Хемниң округ соңгулда комиссиязының шийтпир

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң)

бирги чыыжының депутаттарынче Улуг-Хемниң чаңгыс мандаттыг

№ 12 соңгулда округ талазы-биле немелде соңгулдаларның

түннелдерин үндүргениниң дугайында

2012 чылдың октябрь 10 № 21/180-3 Шагаан-Арыг

"Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының соңгул-даларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунуң 77 чүүлү езугаар Улуг-Хем биле Чаа-Хөл кужууннарның девискээр соңгулда комиссияларының протоколда-рының бирги экземплярларын үндезинге алгаш, Улуг-Хем округ соңгулда комиссия-зының шийтпирлээри болза:

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралы-ның (парламентизиниң) бирги чыыжының депутатынче Улуг-Хемниң чаңгыс мандаттыг № 12 соңгулда округ талазы-биле немелде

соңгулдаларны эрткен болгаш ону күштүг деп санаар.

2. Тыва Республиканың Дээди Хура-лының (парламентизиниң) бирги чыыжының депутатынга Улуг-Хемниң чаңгыс мандаттыг № 12 соңгулда округундан соңгукчуларның 85,81 хуу үнүн алгаш, Радислав Николаевич Наважалты соңгуктан деп санаар.

3. Бо шийтпирни чонга дыңнадып парлаар.

Улуг-Хемниң округ соңгулда комиссия-зының даргазы С.ДОРЖУ.

Улуг-Хемниң округ соңгулда комиссия-зының секретары С. САРЫГЛАР.

ЧОРГААРЛАНЫР БАШКЫЗЫ

Башкы кижиниң кайгамчык эки үре-түннелдиг ажил-ижин билеп, дыңнап чорзунза-даа, башкының бодунга үжүражып душпаан шаанда парлагга чырыдары барык болдунмас. Бо чылдаганын уржуундан шагда-ла телевидениеден көргөш, магадап, сураан дыңнап, өөрүп чораным аныяк башкы Ольга Окпан-ооловна Хунай-оол-биле чоокта чаа Чаа-Хөл кожуунга сургакчылап чораш, үжүражып душчүр аргалык болдум.

1970 чылдар үезинде Тээли суурда көктүг-шыктыг Малчын кудумчузунун ажи-төлү мага хандыр ойнап, хөлге эштип, дамырак кара суунга чунуп, чаш назынның таалалынга өстүвүс. Шала кезээлге бөмбүктүн уруглар, оолдарның даажы дыңналы бээри билек, ынаар салыплатар сен. Командаларга үстүп алгаш, удур-дидир маргылдаалажып ойнаар бис. Арай бичинилерин улуглары хөй болгаш, командаже кирибес, баштай "херим школазын" доозуп ал дээр чүве. Вольеболдаан улуг улустун ырай берген бөмбүүн сүрүп эккеп берип, оларга бараан болуп, шынап-ла, "херим школазын" кижин доозар боор чүве. Ол дээр-ле 3-тен 5-6 класс чедир үе-дир ийин. 7 класс чедер берген соонда ам-на кудумчунун команда кижигүнү апар сен. Ынчалдыр мен эш-өөрүм-биле кудумчу командазының кижигүннери апарган ойнап чоруп турувуста, чажын ийи чара өрүп алган бичин Оля биске бөмбүк сүрүп эккеп берип, хөдөлдөп, "херим школазында-ла" амырап чоруп турар чүве ийин. Томааныг, оожум болгаш Оля кезээ дургузунда бөмбүккө бир-ийи-ле катап дээр. Ол хиреде-ле кезээ-ниң-не ойнаан улус аразындан ыраас турганын сактып ор мен.

Кыжын хөлдүн харын дөрбелчин шөл кылдыр аштап-арыглаар турган бис. Класс бүрүзү күш-культура кичээлинде хар эжер хүү-ректин тудупкаш, хөлче кирер-ле. Дөрбелчин шөл дошка хоккей-ээр, ону долгандыр конькилеп маңнаар орук кылып аар бис. Улуг-Хөлдү улуг улус ээлеп аар боорга, ооң чоогунда Бичин-Хөл дээр хөлүвүске ол олчаан өттүндүр боттарыныс кылып аар-даа турдувус. Чаактары кыза берген бичин Оля база-ла бистин аравыста ужа-тура конькилеп чоруп турар.

Ынчалдыр чажындан спортка ынак болуп өзүп кээр-ге, школага-даа, институтка-даа өөренип тургаш, кижин ол чанын салбас. Клазының, школазының, бөлүүнүн, факультетинин адын камгалаар дээр аажок кыздар. Кудумчувус ажи-төлдери база-ла ындыг болганы чугаажок.

Төрөөн кудумчувустун спортчуларының бирээзи Бегзи Оля школа соонда Кызылдың педагогика институтунун физика-математика факультетинче өөренип кирген. Беш чыл дургузунда ол чүгө эки өөредилгези-биле эвес,

а идепкейжи, спортчу чоруу-биле чаңгыскурсчуларының, башкыларының хүндүткелин чаалап ап, институтунун адын камгалажып, янзы-бүрү спортчу маргылдааларга кирип келген. Институттун волейболга чыынды командазының кижигүнү Ольга Бегзи эштери-биле Кызыл кожуунун чоок-кавы суурларын эргий кезип, тиилеп чоруп турарын шагда-ла тыва радиодан дыңнаан кижин мен. Студент чылдарда спорттан өске кандыг солун сактышкыннар артканын башкыдан сонуургап айтырдым. Студент тудуг отрядында дөрт чыл дургузунда эш-өөрү-биле чугайлаар, малгаштаар, дозулаар ажилдар кылып, чаа өөредилге чылынга идик-кептен эгелээш, бүгү-ле херек чүүлдерин боттары садып алып аргалыг турганын ол өөрүшкү-биле сактып чугаалады. "1-ги курска Краснодар крайга фруктулар ажаалдазынга ажилдап чайладыс. Тываның бүгү өөредилге черлеринден 200 кижин чоран бис. 2-ги курска Шагаан-Арыг хоорайның бир дугаар беш каа бажыны тутуна бээр-ге, ооң шеверлел ажилдарын кылып чайладыс, 3-кү курска чамдыгыс — Чаа-Хөлге, артканна-рыныс Бай-Хаакка ажилдаан бис. Мен Бай-Хаакка уруглар садының шеверлел ажилдарына чайладым. 4-кү курска — Кызылдың эт комбинатында".

Институт соонда аныяк башкыны Тээлиге чаңгыс класска өөренип турган эки — таныжы Хунай-оол Валерий Чаа-Хөл кожуунче эккелген. Аныяктар өг-бүлө тудуп, куда-доюн дүжүргөн. Ольга Окпан-ооловна Чаа-Хөл ортумак школазынга физика-математика башкылап ажилдап эгелээш. Ол кээп турар чылын Чаа-Хөлге физика, математика, астрономия башкылап турган орус башкылар шупту көжүп чоруй барган. Ынчангаш аныяк башкыга физика, математика, астрономия шактарын эмгежокка чүдүрүп каан. Келин кижин чүгө башкы ажилым дээр оор болза, хүндү четпези билдингир. Ольга Окпан-ооловна биле Валерий Романович — бо аныяк өг-бүлө бот-боттарына аажок тааржыр, ажилгыр-кежээ дээрзин суурнун чурттапчылары удаткан чок эскерип каан. Дузалал ажил-агынын, мал-маган тутпушаан, ажил-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга база аныяктар четтигип, бир оол, бир кысты өстүргөн.

Аныяк башкы чүгө кичээлдер эрттирери-биле кайын кызыгаар-ланыр, амыдырал долгандыр хайнып турда, аңаа киришпейн оор кижин ол эвес-ле болгай. О.О.Хунай-оолду школа администрациязы аныяк башкыларның комсомол эге организациязының секретарына томуйлап каан. Ынчангаш спортчу маргылдаалар, фестивальдар, янзы-бүрү хемчеглер ооң киржилгези чокка эртпес. Ольга авазын дээр-ге, ырларынга ынак. Ооң авазы Елизавета Хертековна биле ачазы Окпан-оол Хертекович Бегзилер Бай-Тайганың Бай-Талдың ат-сурагы бот-тыынгыр артистери чоран. Тойлу башкының (Бай-Тал чону ол улуг башкыны шупту ынчаар хүндүлөп адаар) удуртулгасы-биле олар республика фестивальдарының доктаамал киржикчилери турган. Ольга Окпан-ооловна аныяк эш-өөр башкылары-биле Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик кожууннарның суур, сумуларын концерттиг эргий кезип каапканнар. Кожуунга азы республикага уран чүүл фестивальдарына Чаа-Хөл школазының башкылары тилекчи болурга-ла, школаның дирекциязы аныяк башкыларын деткип, улам хей-аа кирип, дыштанылгалар үезинде гастрольдадып чорудуп турганы ол. А республиканың башкылар следунга кирип, бүгү кожууннарны башкы кезип каапкан. Республика чергелиг башкылар следун Чаа-Хөл кожуунга эрттирген-даа.

Өөнүң ээзи Валерий Романович Онза байдалдар ямызының Чаа-Хөл кожуун салбырының өрт албанында 20 ажи чылдарда ажилдап чоруур. Ольга Окпан-ооловна — ада-иезиниң сес ажи-төлүнүн үш кызының ортуну. "Даш октаан черинге чыдар, кыс берген черинге артар" дижири дег, Бай-Тайга кызы келин болуп барганы Чаа-Хөл чонунуң ынакшыл, хүндүткелин чаалап алган чурттап чоруур. Чаңгысклассчы дег идегелдиг эш чок дээрзин бадыйткап, Ольга биле Валерий Хунай-оолдар ынакшылга чалгынналып, бүгү назыда салым-чолун каттыштырып, өөрүшкү-маңнайлыг, эпиг-демниг ажилдап-чурттап чоруур.

Башкының эрттирип турары физика кичээлдерин өөреникчилери-даа дыка сонуургаар, башкылар-даа улуг сонуургал-биле олуржур. Ынчангаш Ольга Окпан-ооловна ажи кичээлдер берип чаңчыккан. Бир эвес кичээлдер чаңгыс аай эртер турган болза, ындыг сонуургал кайын турар. Башкы кичээлдин янзы-бүрү хевирлерин аягылап, өске эртемнер-биле холбап, өөреникчилерин кижин бүрүзүнүн онзагай

сундулуун өөренип көрбүшаан, оларның бот-башкарлыг, боттары сайгарып өөрениринге чаңчыктырып эрттирип турар болгаш ындыг. Школа администрациязындан онзагай кичээлдер дээр алган хөй хүндүлел бижиктери ону бадыйткап турар.

О.О.Хунай-оол — школада физика-математика башкыларының каттыжышкынының даргазы. Ынчангаш ол кезээде чаа информацияларны чыгган, чогаадыкчы тывыштарын үлешкен, мергежил талазы-биле билин бедиткен, курстарны эртип, аргадуржулгалыг башкылардан өөренип чоруур. Эргелекчилеп турары физика кабинетинде чыгынган көргүзүг материалдарын, байлак методиктиг литератураны, өөреникчилерин кылганы практиктиг ажилдарының чыындызын башкы бүрүзү ак адааргал-биле магадаар. А ооң өөреникчилери — школа, кожуун, республика чергелиг олимпиадаларның доктаамал киржикчилери, шаңналдыг черлерин элекчилери. Башкы боду кожуун чергелиг "Чылдың башкызы" конкурстарга кирип чаң-

класс "Өөредилге" хөгжүдөр национал теле "Сундулуг болгаш салы аныяктар" гра номинантылары болган оол башкы боду "Эн башкызы" деп грант алган. А Май 9-тун бай найысылал Кызылгаш парад-чыскалга школазының 11 "а" класкылар класкы докта тап эртип турарын о чурундан танып каар. Башкының чедииш өөреникчилери. Ольга ооловнаның доостурган чилери ам мырыңай хосанынче кирип турар болур. Башкызы-6 школада башкылап кайы хөй. Эмчилер, содакчылар, эрге-хоойланың ажилдакчылары денелдин удуртукчулар кымнарны чок дээр.

2012 чыл — Ольга ооловнаның 28 дугаар чылы. Ол бо хонуктар чилери-биле Владивостоктан чорган Чаа-Хөл кожуунга аңаа "Океан" лагеринге

чыккан. "Чылдың башкызы-1999", "Чылдың башкызы-2002" конкурстарга ийи катап ийи дугаар черлерин ээлээн.

Ольга Окпан-ооловна класс башкызы болуп ажилдаарына дыка ынак. Ынчангаш хостуг шак бүрүзүн өөреникчилери-биле эрттирерин оралдажып чоруур. Бо чылгы 11-ги "в" класкы 2005-2006 өөредилге чылында Туапсе хоорайга эрткен "Президент маргылдааларының" тилекчилери болгаш, Бүгү-Россияның уругларның "Орленок" лагеринге дыштаныр аргалыг болган. 2009 чылда Анапага эрткен ол-ла маргылдааларга база Тываның адын төлөтти-биле камгалап киришкен. Бо чылын Ольга Окпан-ооловнаның бо класкы "Президент оюннарынга" тиилээн. Республикага "Победа" шериг-патриотчу клубтар аразына маргылдаага тилекчи болгаш, Владивосток хоорайга "Служить России" Бүгү-российжи конкурска киришкеш, шаңналдыг черин ээлээн. Ол класс республика чергелиг "Тиилелге", "Тиилелгениң салюды!", "Пост №1", "Ногаан өртемчей" конкурстарының каш дакпыр тилекчизи. Доозукчу бо

турган. Школазының 80 юбилейинге харын-даа чедип келгеннери ол. Ул лалда улуг шаңналга төлөкы Ольга Окпан-ооловна оолду башкылар коллекташ өөреникчилери детк деп идегеп артым. Ш чоокта чаа мугур хар О.О.Хунай-оол бедик шаң төлөптиг башкы-дыр. уруглар-биле болгаш, көөрге чалып, чараш Ынчалза-даа ооң чугаа-да аажы-чаңындан, бодун чоруур байдалындан ба дээрзи шуут илдең.

Чаа-Хөлдүн чараш баш ыраккы Бай-Тайгада чаң чурттуг чону, башкылар дөргүлү, эш-өөрү чорга чоруур. Чаңгыс кудумчу ойнап өскөн дунмамнын киннеринге мен база чорга чор мен. А өөреникчилерин зынга оон артык чорга чоруур дээрзи чугаажок. ак болзун, Ольга Окпан-Байырлалчылар-биле, баш чаа-хөлчүлөр!

Светлана БАЛ
"Шынның"

АМЫ-ТЫН КЕС КЫРЫНГА КЕЛИРГЕ...

Чон аразында кижиге

Тыва Республикада сураглыг кезер эмчи Валерий Самбылдаевич Ховалыгның дугайында чонумга таныштырар бодадым. Бо эмчи Өвүрнүн суурга төрүттүнгөш, Кызылдың №2 школазын дооскан. Расноярскиниң эмчи институтунун кезер эмчи салбырын дооскаш, 1976-1988 чылдарда Сүт-Хөлге, 1980-88 чылдарда Чадаана хоорайга кезер эмчилеп кылдаан. Оон 1988 чылда Кызылга келгеш, төп эмнелгеге, онкологияның эмчизи болуп, ол ышкыш Тыва Республиканың Кадык камгалал амызының сайыдынга ажалдааш, амгы үеде Кызыл хоорайның 2 дугаар эмнелгезинин кол эмчизи болуп ажилдап турар. Өг-бүлезинин ишти эдежда Юрьевна — база эмчи, улуг оглу Чингис — республиканың төп эр эмнелгезинин эргелекчизи, хеймер кызы Шенне Кемерово хоорайның чык академиязын дооскаш база эмчи болуп ажилдап чоруур. А ийгилиги Артыш Москваның Плеханов аттыг академиязын дооскаш, саң-хөө кылдакчызы болган. Бо өг-бүле колдуунда шупту — эмчилер.

Эмчи кижиге кайы хире улуг кыскалга онаажып турарын Валерий Самбылдаевичтен айтырарымга ол мынчаар кады: Кезер эмчи кижиге ажилынга бердин-боду кадык-шыырак, эртем-билини бейилек арга-дуржулгалыг, дидим болур тур. Чадаанага ажилдап турумда, эмче дүүрге-биле боолаткан кижиге эккел-сезип көөрүвүске, баарынче, шөйүн-менне 40 хире ок кирген, 8 хире шак шокон кылып тургаш, амы-тынын арай кылдыс. Мындыг таварылгада эмчи кичи тура-соруу, дидим чоруундан бүгү амааржыр дизе, чазык болбас. Тыва-урууныг мөгелери аарый бээрге база урууну кылып тургаш, онгартып алган илалын өг-бүлелери эмнелге чанынга кичи алгаш, аарый кижилерин азырап, экиртип алганы кайгамчык. Бичии оолду кудумчуга билдинмес амын мээзинче кири боолаан, мээ-дуржуп тургаш, кезишкенин кылган оол ам-даа чурттап чоруур. Чадаана-ажилдап турумда кайгамчыктыг уелер турган. Чадаана дээрге 9 идири чер-ле болгай. Өвүр, Барыын, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Чөөн-дүн ышкыш черлерден бижектеш-оолушкан, чогушкан, орук ара озал-таварышкан кижилер бир хүнде 20-30 чедир кээп турган. Хары угда 2 ажилкаш, чаңгыс минута чидирбейн, тургаш, кезишкенин кылып, аажок Оон башка бирээзинге кезишкенин турунда, өскезинин амы-тыны кес кыл-болгай, шуут кижиге туруптар, дыш чок. Мындыг таварылга болган. Шөлээм

үезинде Солчурнуң арыынга ачам, честем суглар сиген кезип турувуста айттарлыг улус келгеш: «Дунмавыс бижектеткен, Торгалыгдан эккел чорувуста эмнелгеге бергедээн» — деп дилээрге, эмнелгеге кезер дериг-херексел чок-даа болза, хачы, бижек күжү-биле кезишкенин кылгаш, амы-тынын алган мен. Ынчан кончуг аныяк, тура-сорукут турган мен ийин» — деп кезер эмчи сактып чугаалаар. Ол чылдарда Чадаананың хирургия салбырынга кончуг шыырак, арга-дуржулгалыг кезер эмчилер ажилдап турган: Кара-Сал Дончу, Санчы Шыырап, Альберт Монгуш, Кончал Куулар, Александр Кин дээр, оон-даа өскелер.

Валерий Самбылдаевич бодунуң арга-дуржулгазынга дыка хөй эмчилерин кезиш-кинге өөрөткен, оларның аразында армян, орус, тыва дээр, кандызын чок дээр. Олар Томск, Иркутск, Кемерово, Москва, Владивосток, Благовещенск дээр ышкыш хоорайларда ажилдап чоруур. Амгы үеде Өвүрден республиканың аңгы-аңгы булуңнарында 15 хире кезер эмчилер ажилдап турар. Олар — Валерий Самбылдаевичинин өөреникчилери, салгакчылары, чоргааралы.

Кестиргеш, экижип сегээн кижилер эмчиге канчаар-даа аажок өөрүп четтиргенин илередип чоруур. Валерий Ховалыг — Тыва Республиканың кадык камгалалының алдарлыг ажилдакчызы, Тываның эмчилер ассоциациязының даргазынга ажилдап чораан, 2012 чылда аңаа «Россия Федерациязының кадык камгалалының тергини» хүндүлүг атты тывыскаан. База Тыва АССР-ниң Дээди Совединин чедиги чыыжының депутаты, Төлээлекчилер палатазының ийги чыыжының депутаты чораан, Хоойлукудул-

Валерий Самбылдаевич ХОВАЛЫГ.

га палатазының депутатының кандидатынга адын кириген турган.

Кезер эмчи боду чүгө эмчи эвес, тулган спортчу, Кызылга хүреш, аът чарыкы болу бээрге, өткүт үнүгү тайылбырлакчы, волейболист, теннист ойнаарыга база аажок сундулуг. Аныяанда мөге салыкчызы чораан. Бир катап мындыг таварылга болган. Хандагайтының Кежиг-Аксынга хүреш үезинде мөге Шагдыр-оолга таваржы бергеш, буттаар дээр кире халыырымга, частыргаш, улам орта часкаарга, өл шыкка тайып чоруй, хем суунче кире халый бердим. Мөге салыкчызы Валера (кезер эмчиси) халып чедип келгеш, судан мени ушта соп алгаш: «Сутта дүшкен кижиге октаппаан боор чорор, барып улаштыр хүреш!» — деп бо.

— Ол чүү дээрин ол, ам көк мөөн кижиге Кара-оолга канчап күш чедер боор — дээр, ынаваан мен.

Хандагайтыга 64 мөгеден 4 кижиге арткан бис. Мөге Анай-оол болгаш мээң-биле ийи бичии оол, ол-ла дөртээлзэн тур бис. Шүүлгеш, хой чири деп мээң бодадым бо-ла. Мээң онаамга бичии оол Дадар-оол Донгак таварышты, шиткекчи — Валерий Ховалыг.

Ол бичии оолду туткаш, чыттыр салыптайн дээр сывыргаш, чадаштым, алдырбас. Оон өжөгээр тудуп алып дээр эким дөгөп бээримге, туткан соонда мени бөөлдей-ле берди, чүгө дээр көстүр. Идиктерим уштундур бөөлдээр, ынаар бир черге октапты. В. Ховалыг идиктеримни эккеп бергеш: «Муңгарава, ажырбас чорор» — диди.

В. Ховалыгның муңгарап чораанын черле көрбээн мен, үргүлчү каттырып чоруур, оюн-баштак, сагынгыр, тывынгыр. Аарый бергеш, арга-сүме алып дээр чед бээрге: «Кезер, кезер, ол-ла, өлүрүнден чоп коргар сен, дываажан оранында аарыг-аржык чок, бодаар-сактыр чүве чок, магалыг чер-дир» — деп баштактаныр. Сураглыг эмчинин чугаазы шын-даа боор деп бодаар мен. Ам эки аът, экер-эрес эр дугайында шүлүк бажымга кирип келди:

Алдан аътты салыптарга,
Ажып келир «Амырганы»
Алдан арттын бедиин тепкен,
Алдар-аттыг Ховалыгны.

Чүс-ле аъттар чарыкындан
Шүүп келир Сүүр-Доруг
Чүстүн чартыны шүүрөп алган
Чүгүлүг куш дег Ховалыгны.

Валерий Самбылдаевич Ховалыгны даштындан көргөш, 60 харлапкан деп кым-даа бодавас, 40 харлыг аныяк эр сагындырар. Бодун бүгү талазы-биле эки алдынып чоруурга аныяксыг, кадык-шыырак болур деп чүве ол-дур ийин. Эр кижинин эки чорууру чанында кады чурттап чоруур кадайында база чүве-ле бар. Валерий Ховалыгның эки талаларын бижип кааптым ышкыш, дараазында 70 харлап турда кошкак, өөдежок талаларын бижип мен. Ынчан Валерий Ховалыг дугайында номчааш, кайгаар силер. «Эрик бузулбас болза, хая-даа боор, эр кижиге часпас болза, эжен, хаан-даа болу бээр». Амдызында оон частырыгларын биживес мен, чажыт.

Ынчангаш Валерий Самбылдаевич Ховалыгга тыва чонунуң аразында чурттап-ажылдап, ам-даа хөй чылдарның дургузунда биске бараан болуп чоруурун күзедим. Ындыг алдын, мөңгүн дег үнелиг кижилер чуртунга херек.

Мадон МОНГУШ,
Тываның алдарлыг ажилдакчызы.

ЫШКЫНЫҢ ҮШ ДАКПЫР БАЙЫРЛАЛЫ

Кызыл кожуунуң Сукпак суурунун ортумак школазынга өөрөдилге чылынче ажилдап кириптим. Республиканың алдар-аттыг башкы салгалы — Араптаннарның бирээзи Сак-оол Иргитовичинин ачызында олар-биле ажилдаарым-чаянныг болганымга чоргаарланмас аргам чок. Үш бурунгаар бо школы Б.И.Араптаннның ады-биле адаан. 5 хар чоокшулаан-даа бол, адак чиик, аныяк башкылар-улуг дагдыныкчызы болбушаан, үжөн ажыг чыл дирек-аан школазында ажилдавышаан.

Араптан аттыг школа чүгө эвес, республикада, хая Россияда дээр школа-санында кирип турар. Аңаа ив чоргаарланым. Мындыг ит, эл-найыралдыг башкы-аазынга ажилдааш, педагог илдин нарын болгаш солун ын шаам-биле шингээдип, ил эгин кожа ажилдап кел-тиг техниктиг депшилгениң азынче улуг-бичии башкы-дургузу-биле шымнып, ды-ымнарны чорудуп келген. Илда ажилдап кээп турумда, а чаңгыс-ла компьютер турган. Ам класс бүрүзүнде, аш башкылар тус-тузунда тарлыг — чаа методтарны бүрүзүнде ажыглап, сай-улары мактанчыг. Оларның да ажилынга бердинген нарын кайызын кандыг оор! Бо удаада оларның Р.М.Тайбылды кысказы-ныштырыксадым.

Оожум, чылар-чылбас бүдүштүг, бодунга-даа, өөреникчилеринге-даа шыңгыс негелделиг Римма Москун-ооловна бо чаа 2012-2013 өөрөдилге чылында 30 дугаар башкылап киргени ол. Ол Сукпак школазынга 1992 чылда ажилдап келгенинден бээр 20 чыл болуп, сентябрь 1-де 55 харлаан. Аңаа үш дакпыр байырлал болган.

Римма Москун-ооловна Хөндергей суурга башкы өг-бүлөгө 1957 чылда төрүттүнгөн. Төрээн суурунга школы дооскаш, ада-иезинин изин басып, башкы мергежилди шилип, Кызылдың күрүнө институтун дооскан. Оон күш-ажылчы базамы Тывавыстың эң ырак булуңу Тожу кожуунуң Адыр-Кежиге школазынга эгелзэн. Аныяк башкы бир чыл ажилдааш-ла, өөрөдилге эргелекчилеп, школа директорлап депшип эгелзэн. Уругларының ачазы Иван Бузукаевич Тайбыл — физика, математика башкызы. Алыс чурту — Тожу. Ын-

чангаш аныяк өг-бүлениң амыды-рал-чуртталгазы оон эгелзэн. Оон бээр хөй чылдар эрткен. Оларның улуг уруу Айгуль Ивановна Кара-Сал ам майор эргелиг, үш оолдуг. Оглу Чингис Иванович Тайбыл — ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамы-зында инженер-программист, ийи кыстыг. Уругларының ачазы Иван Бузукаевич эрте чок болганынга хомудуп, ынчалза-даа ажы-төлүн ие сеткили-биле төлептиг өстүргенин ол чоргаарланым.

Ол Сукпак школазынга улуг дуржулгалыг, ат-сураглыг Б.И.Араптаннның удуртулгазы-биле 14 чыл дургузунда өөрөдилге эргелекчилзэн. Үе чаңгыс черге турбас, хоочуннар аныяктарга орук чайлап, боттарының эгээртинмес бедик арга-сүмезин дамчыдып чоруур. Римма Москун-ооловна ынак коллективинде психолог башкы болуп ажилдавышаан. Оон ыңай суурнун уруглар садында база дөрт класстарда орус дыл башкылап турар. Оон күш-ажылы халас барбаан. Ол — РФ-тин өөрөдилге яамызының хүндүлүг бижиги, «РФ-тин өөрөдилгезинин алдарлыг ажилдакчызы» деп аттын база оон-даа өске хүндүлүг аттарның эдилекчизи.

Светлана ДАНЗЫН-ООЛ.
Сукпак суур.

Чагаалар аразындан

САЛГАЛ

1973 чылда Улан-Удэ хоорайның харылзаа училищезин бот-өөредилге-биле дооскаш, Улуг-Хемниң Чодураа суурга харылзаа салбырының начальнигинге ажилдап эгелзэн үем чүве.

Бир-ле «Шын» солун арнын номчуй бээримге, Таңдының «Тока» аттыг совхозка мал-чыннар херек деп чарлал үнүп келген болган. Аңаа баргаш ажилдап, өг-бүлө-биле чурттаар кылдыр дугуржуп апкан мен. Чеде бээривиске директор Зверева күзелдин-биле бисти уткуп-хүлээп алгаш, 750 баш хой кадарар малчынга ажилдадып каан. Таныырым чаңгыс чер-чурттугларым Хайыракадан Валерий Шырып, Чодураадан Саңмай-оол Дыртык-оол, алдарлыг малчыннар Лодой-оол Тюлюш, Санаа Кержең-оол, Долаан Торлаа дээр, кымнарны чок дээрли. Оон 30-40 чылдың дургузунда кадарчылап ажилдап келген арга-дуржулгалыг Севек Кыргысты дузалакчы кадарчы кылып алдым. Оон өг-бүлезинде хөй санныг кыс уруглар аразында

чаңгыс чаптанчыг оол бар. Адын Слава дээр, ол 10 чыл школа-зын дооскаш, көдээ ажил-агый училищезин база чедишкенин доозуп, Санкт-Петербург хоорайже өөренип чорупкан. Ол — ам «Делегейниң 7 бедии» төлөвилелди боттандырып турар тыва альпинист команданың кежигүну. Вячеслав Кыргысович Севек — ам Тыванының адын төлептиг көдүрүп чоруурларның бирээзи, а кыс дунмалары, угбалары Каа-Хем, Кызыл кожууннарында башкылар болуп ажилдап чоруур.

Ам бодап олурарымга, хөй хураганнар-биле кады кончуг дээр специалистер өзүп олурган-дыр. Олар шупту — ада-иезинин чоргааралы, салгакчылары.

Базыр-Сады БИН-ООЛ.
Улуг-Хем кожуун.

Прокурор хыналдазы

КЫШТЫҢ СООГУ КЕЛДИ...

Республиканың чуртталга-коммунал ажил-агый объектилеринин келир кышка удур белеткелинге прокурор хыналдазын эрттирген.

Барыин-Хемчик кожуунун социал уjur-дузалыг объектилеринин болгаш чуртталга фондуларынын одалга сезонунун үезинде ажилын районнун прокуратуразы хынаан.

Кожуунун тус чер бот-башкарылга органна-рынын ажил-чорудулгазында хажыдышкыннар бары илереттинген. Чижээ, социал уjur-дузалыг объектилеринин кышка чогулгалыг белеткелин хандылар талазы-биле прокурорнун мурнунда берген сагындырыын кожуун чагыргазынын болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый бүдүрүлгезинин удуртулгазы чедир күүсетпээни хыналдадан илерээн. Кышка белегинин паспорттары кожуун төвүнүн албан черлеринин чамдызында чок болган. Чуртталга фондузунда ындыг паспорттар шуут тургустунмаан. Чурттакчыларнын бажынарнын чылыг кирип турар-даа болза, четпестер эвээш эвес. Кызыл-Мажалыкта котельная бүрүн септеттинмээн.

Ол хыналданын түннелин езугаар Барыин-Хемчик кожуунун чагырга даргазынын хүлээлгезинин күүседикчинге хамаатыларнын чуртталга эргелерин хажыдар чорукту болдурбазын негээн сагынды-рыгны берген. Ол ышкаш федералдыг хоойлужу-дуганын хажыдышкыннарын чайладырын албан-дужаалдыг ол кижиден негээн.

Илереттинген четпестерни кыска хуусаада чайла-дырын тус чер бот-башкарылга органынга хүлээ-диреринин дугайында негелдени прокурор Барыин-Хемчиктин район судунче кириген. Ол ышкаш социал адырнын объектилеринин болгаш чуртталга бажы-нарыннын кышка белеткелинге дүүштүр хөмүр-даштын четчир санныг курлавырын тургузарын харыысал-галыг удуртукчулардан прокурор негээн. Оон аңгыда келир кышка удур болдурган шыңгы четпестери дээш Кызыл-Мажалыктын удуртукчуларын адми-нистративтиг харыысалгага онаары-биле хыналда материалдарын судче кириген.

Лиана МОНГАЛ,
Барыин-Хемчик районнун прокуро-
рунун улуг дузалакчызы.

АЖЫЛДААН ЧАШТАР АКШАЗЫН АЛБААН

Назы четпээннернин күш-ажыл эргелерин Сүт-Хөлдүн Чонну ажилга хаара тудар төвүнүн сагып турарын ол районнун прокуратуразы хынаан.

Бо чылын Сүт-Хөл кожуунун Чонну ажилга хаара тудар төвү чайгы дыштанылга үезинде назы четпээн 14-тен 18 хар чедир назылыг 83 кижини күш-ажылга хаара туткан дээрзин хыналда илереткен. Ол чагай херекти эгелээн хирезинде ажилдап турганнардан 12 өөреникчиге күш-ажыл төлевири кылдыр чаңгыс көпөөк-даа бербейн барып, күш-ажыл хоойлужу-

дугазын болгаш назы четпээннернин күш-ажыл эргелерин хажыткан болган.

Прокурор хыналдазынын соонда кожуунун Чонну ажилга хаара тудар төвү назы четпээннернин кижини бүрүзүнге 1190 рубль түңнүг материалдыг деткимчени көргүскен. Ол ышкаш хыналданын түннелин езугаар акша албаан назы четпээннерге ажил төлевири бээринин дугайында 12 негелдени прокуратура район судунче кириген.

Олча САРЫГЛАР,
Сүт-Хөл районнун прокурорунун
хүлээлгезин күүседип турар.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Объектин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	3 тип 3	97,80	11,50	2,3,4

Амгы үеде квартира садып алыры – амгы үениң экономиказынын турум эвес байдалдарында силернин акшаңарны камгалап алырынын эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН ниитизи-биле

коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каыт-тан тургустунган, белен тудуп каан

Садып алырынын дугайында «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң 8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73;

«Московский №1» чуртталга-тудуг кооперативиниң 3-45-00, 8-913-343-70-05 телефоннарынче долгап болур.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор – 2-01-35, редак-торнун оралакчызы – 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия – 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис – 2-18-10, культура, өөре-дилге – 2-03-88, чагаа – 2-17-09, көдээ ажил-агый – 2-17-09, очулга – 2-03-87, үлетпүр – 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7250. Чагыг 124. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00.

Төрүттүнген хүнүдөр-6

Бистиң күдээвис, честевис Анатолий Кулаков октябрь 22-де 50 харлаан. Ол – 1 оолдун, 1 кыстың х адазы, 3 уйнуктарынын эргим кырган-ачазы, кады чурт быжыг чөлөнгинжи. Аныяндан-на көдээ ажил-агый шудургу ажилдап чоруур. Юбилейин таварыштыр честевиске аайлашкак ажил-агыйлыг, узун назылыг, аъттыг, быжыг сүлделиг болурун чүрээвистиң ханызы йөрээп күзеп тур бис.

Кат-иелери, чурт

Улуу-биле четтирдивис

Бистиң оглуус Шериг-оол Александрович Москвага улуг кезишкын эртери-биле биске канчаа улуг деткимчезин көргүскен Бай-Тайга кожууну зацияларынга, чонумга, Кара-Хөл сумуздун чурттугларымга, төрелдеримге, Бай-Тайга кожуундан депутатды Маргарита Михайловна Чүлдүмге өг-мурнундан өөрүп четтиргенивисти илеретпишаа амыдырал-чуртталгазынга, ажил-ижинге улуг-улуг чеди өг-бүлелеринге аас-кежикти күзедивис.

Хүндүктел-биле Марзыннарнын
Бай-Тайга кожуунун Кара-Хөл су

КОНКУРСТУ БОЛБААН, САНААН

Тыва Республиканың прокуратура күрүнениң федералдыг хамааты ал хостуг олудун ээлээринин конкурзу бо

2005 чылдың 02.01-де Россия Федерация Президентизинин «Россия Федерациязынга хамааты албанынын хостуг олудун ээлээринин конкурзу дугайында» №112 чыгарылган бадылаттынган Россия Федерациязынын хамааты албанынын хостуг албан-дужаалын конкурзу дугайында дүрүмнүн 20 пункт дүүштүр Тыва Республиканың прокуратура специализинин (информастыг айыыл чочу хандыларынын талазы-биле) хостуг олудун конкурзу болбаан деп санаан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Каа-Хемского района поступило от г-на **Сергея Доятпановича** о предоставлении земельного участка на праве аренды из земель населенного пункта, под индивидуальное жилищное строительство, общей площадью 1000 кв. м, ориентировочная, уточняется по материалам межевания земельного участка по адресу (имеющего адресные ориентиры): Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Даргат, д. В рамках действующего законодательства в течение дня опубликования данной информации администрация района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Управляющая делами
администрации района Г.А. И.

Чагаалар ар

Арыг-силигни чоп тутпу

Чылдың-на кадыкшылга сезонунда чурттакчы чон кадыын быжыктырып, дыштанып алыры-биле аржааннаар болгай. Улуг-Хемнин Хайыраканда хоочуннар бажыңындан 20 хире кижини Кызыл-Дуруг аржаанынга, өскелерин Дус-Хөлге дыштандырып турар. Каяа-даа баарга, чоннун көдүрүп турар айтыры чыңгыс болур-дур: аржаан девискээрлеринде боктун хойу, тус чер чагы кадыг-бир албан быжыглап кагбазы-ларга чүге сүмел суурда садып турар пивонун орунуга, садары орулгалыг, нуң кадыында-даа э

Базыр-Сады
Улуг-Хем кожу

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг ком-адиярынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эл Херечилелдин дугаары-ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31 «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш К Солунда парлаттынган материалдарнын авторларынын бодалдары туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары бол фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.